

DOĞAL HUKUK AÇISINDAN BİR AHLAK KURALI YAPTIRIMI OLARAK SOSYAL BASKININ ANLAMİ¹

DOÇ. DR. OSMAN ELMALİ*

GİRİŞ

Bir yerde kuraldan söz ediliyorsa, orada mutlaka bir yaptırımdan da bahsetmek gerekmektedir. Çünkü kural uygulanmak için vazedilmiştir. Eğer herhangi bir yaptırım yoksa uygulanmasının garantisi de olmayacaktır. Uygulanma garantisi olmayan bir kural ise aslında kural özelliğine ulaşamamış, örneğin yalnızca prensip düzeyinde kalmış demektir. Bu tür prensipler, kişisel prensipler olabileceği gibi, kural boyutu kazanamamış, uygulanmadığı zaman ciddi anlamda yaptırımı olmayan veya hiçbir yaptırıma maruz kalmayan örfler ve âdetler olabilir.

Herhangi bir toplumda, toplum düzenini sağlamak, toplumun huzurunu, hatta mutluluğunu temin etmek, haklıyı haklı, haksızı haksız olarak tespit edip adaleti ya da iyiliği tecelli ettirmek vb. için var olan üç tür kuraldan söz edilebilir: Bunlar pozitif hukuk kuralları, ahlak kuralları ve din kurallarıdır. Bazı kurallar her üçünde, bazı kurallar herhangi iki kategoride ortak olabilse de hepsinin kendine özgü, diğer kategorinin yaptırım alanına girmeyen, o kategorinin yaptırımına maruz kalmayan kuralları da vardır. Kuralların ortak veya ayrı olması, alanların birbirine karışıp karışmaması gibi bir problem doğurmaz. Çünkü her bir alanın yaptırımı diğerinden farklıdır. Hukukun yaptırımı, kolluk kuvvetleri marifetiyle oldukça somut ve gözle görülür bir özelliğe sahiptir. Diğer yandan dinin yaptırımının daha çok, ertelenen ve soyut özelliğe sahip olduğu kabul edilebilir. Burada “öbür dünya” kavramı ve her şeyi mutlak olarak gören, duyan, bilen, kudret sahibi, dolayısıyla bu dünyada yapılan eylemleri öbür dünyada yargılayıp ona göre ceza veya ödül verecek olan bir soyut otorite olarak, varlığı kabul edilmesi gereken Tanrı kavramı, belirleyici

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

bir öneme sahiptir. Ahlakın yaptırımına gelince; farklı yaptırımlardan söz edilse de genel olarak sosyal yaptırım, vicdani yaptırım, teolojik yaptırım, hukuksal yaptırım ve doğal yaptırım başlıkları öne çıkmaktadır.²

Burada adı geçen yaptırımların niteliklerini uzun uzadıya ele alacak değiliz. Ancak kısaca belirtmek gerekirse, sosyal yaptırım, anlaşılacağı gibi, toplumun bireyi, ahlak kurallarının ihlali durumunda fiilî ve fiziki bir durum olmaksızın cezalandırması, soyutlaması ve sosyaliteden uzak tutması veya aksine olarak mükâfatlandırması, bir bakıma topluma katılım noktasında, böyle bir ihtiyaçta olan bireyin, bu anlamda yaşamını kolaylaştırması, bireyin topluma katılım çabasında ona engel çıkarmaması, buna katkıda bulunmasıdır. Sosyal baskı veya ödüllendirmenin gücü, bireyin içinde yaşadığı toplum ya da topluluğun büyüklüğüyle ters orantılıdır.

Toplum büyüdükçe sosyal baskının etkisi azalır, küçüldükçe de artar.

Sosyal baskı veya ödüllendirmenin gücü, bireyin içinde yaşadığı toplum ya da topluluğun büyüklüğüyle ters orantılıdır. Toplum büyüdükçe sosyal baskının etkisi azalır, küçüldükçe de artar.

Diğer yandan vicdani yaptırım ise bireyseldir. A priori olduğunu düşündüğümüz ve bizim dilimizde vicdan olarak ifade ettiğimiz doğru-yanlış, iyi-kötü kriteri olan ahlaki duygu doğuştan her insanda vardır. Ancak gelişmesi ya da körelmesi, ailede başlayan ve bireyin tüm yaşamı boyunca aldığı eğitim süreciyle ilgilidir. Ayrıca bu ahlaki duygunun gelişmesi veya körelmesine neden olduğu düşünülebilecek, zekâ düzeyi ve fiziksel yapı gibi başka etmenlerden de söz edilebilir. Burada bir hususu belirtmekte fayda bulunmaktadır. Vicdan, toplumdan topluma, kültürden kültüre değişiklik gösteren ve a posteriori olan doğrular, yanlışlar, iyiler ve kötüler değerlendiren bir ölçüdür. Yani herhangi bir toplumda var olan ahlak kurallarının, başka bir toplumdaki ile aynı olmamasının sebebi, o toplumdaki iyi, kötü, doğru ve yanlışların sonradan öğrenilmesidir. Bu nedenle bir toplumda kötü

olarak kabul edilen bir eylemde bulunan insanın vicdanı rahatsız olurken, yani vicdan bir yaptırım olarak işlev görürken, aynı eylemin başka bir toplumda kötü olarak kabul edilmemesinden dolayı, aynı eylemi yapan diğer toplumdaki insanın vicdanı harekete geçmemekte, bir yaptırım olarak fonksiyonel olmamaktadır.

Bir başka yaptırım türü olan teolojik yaptırım ise, öncelikle insanı görüp gözetken, kudret sahibi bir varlığın ve bu dünyadaki eylemlerin kusursuzca bir karşılık bulacağı öbür dünyanın var olduğunun kabulünü şart koşmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, dinin kuralları ve yaptırımı kendine özgüdür. Ancak dini bir etkenin ahlak kuralına yaptırımda bulunması ilk bakışta çelişik gibi görünebilse de bazı toplumsal kuralların hem dinin hem de ahlakın başlığı altına girmesi mümkündür; hatta çoğu kural ortaktır denilebilir. Bunun nedenlerinden biri, toplumlarda dinin ahlak kuralları için temel oluşturmasıdır. Buna teknik olarak teolojik etik dendiğini biliyoruz. Dolayısıyla dinî bir kuralın ahlaki boyut kazanmış olması fazlasıyla doğaldır. Bir din kuralının ahlaki boyut kazanması söz konusu olduğunda uygulanması veya uygulanmaması durumunda dinin soyut otoritesinin de yaptırım gücünün hissedilmesi, din kuralı olmasına rağmen ahlaki boyut kazanması yüzünden örneğin hem sosyal hem de teolojik yaptırıma maruz kalması normaldir.

Bir diğer yaptırım türü olan hukuksal yaptırım ise, ahlak kuralları ile hukuk kurallarının örtüşmesi durumunda söz konusudur. Bir toplumda var olan hukuk sistemi, genellikle o toplumun ahlaki yapısı ile uzlaşa içindedir. Elbette her ahlaki ilkenin aynı zamanda hukuk kuralı olması beklenemez, yalnızca bir genellemenin söz edilebilir. Hem ahlak hem hukuk kuralı olan ilkeler, zaten ahlaki açıdan da hukuk tarafından bir yaptırıma maruzdur. Bununla birlikte birçok hukuk sisteminde, hukuk kuralı hâline gelmemiş olsa da ahlak kuralları, genel hukuk ilkeleri konularak gözetilmiştir (kabahatler kanunu vb. gibi).

Ahlak kurallarının uygulanmasını sağlayan yaptırımlardan doğal yaptırıma gelince; doğal yaptırım, ahlak felsefesi kitaplarında, doğal kanunların eylemlerimiz üzerinde mükâfat veya ceza olarak ortaya çıkan tesirleri olarak tanımlanmıştır. Orta yolu aşmaktan, ahlak dışı yaşantıdan dolayı meydana gelen ıstırap ve hastalıklar, ahlak kuralının ihlalini doğal olarak durdurmakta, engellemektedir.³ Gayrimeşru cinsel bir yaşam sürdüren ve böylece bu konudaki ahlak kuralını ihlal eden birinin, bu yüzden bir hastalığa yakalanması ve artık bu durumu sürdürememesi, doğal olarak ahlak ihlalini durdurmaktadır. Yine örneğin içkinin ya da içki içilmesinden sonra kontrolsüz davranışların gayriahlaki sayıldığı bir toplumda, bu fiili işleyen birinin, içkiden kaynaklanan bir hastalığa yakalanması, ölüm riskinin olması veya hastalığın acı veren bir özelliğinin bulunması gibi durumların, bunlara yol açan etkenin ortadan kaldırılmasını, yani içkinin bırakılmasını ve bundan dolayı meydana gelen ahlak kuralı ihlallerini ortadan kaldıracaktır.

Doğal yaptırımın burada anlatılan biçimine veya doğal durum tanımlamasına itiraz etmemekle birlikte, bizim burada konu edeceğimiz doğal durum, doğadan kaynaklanan hastalık, sağlık, ölüm vb biçimindeki doğal durum değil, felsefe tarihinde, özellikle Thomas Hobbes ve John Locke'un öne çıkardığı bireyler arası hak, adalet, iyilik, kötülük, erdem veya varlığı sürdürme güdüsüyle ortaya çıkan doğal durumdur. Ancak biz Hobbes'un doğal durum düşüncesi ekseninde bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

Burada öncelikle doğal durumun dayandırıldığı düşünülebilecek güdü ya da ana güdü kavramını ele almak gerekmektedir. *"Bireyin fizyolojik ve psikolojik eylemlerinin büyük bir oranı, varlığı devam ettirmeye yarayacak en elverişli şartları belli sınırlar içinde sabit tutma amacını güder."*⁴ Yani belirlenmiş birincil güdülere bakıldığı zaman, hepsinin yaşamı sürdürme ve hayatta kalmaya yönelik oldukları görülmektedir.⁵

İnsandaki temel güdüler, fizyolojik ve toplumsal güdüler olarak sınıflandırılmaktadır. Fizyolojik güdüler, bedensel olarak insanın varlığını sürdürebilmesi için sahip olduğu güdülerdir. Bunlar açlık, susuzluk, analık, sosyalite, cinsellik vb gibi güdülerdir.⁶ Birçok sosyal ve psikolojik güdü insanın varlığını devam ettirmesiyle ilgili olduğu ve dolayısıyla kaynağını fizyolojik güdülerden aldığı için, bu güdülere evrensel ve birincil ihtiyaçlar da denmektedir.⁷ Öte yandan psikolojik güdüler de çeşitli ve karmaşıktır. Ancak genel olarak üzerinde anlaşıldığı görülen bazı psikolojik güdüler şunlardır: Bağlılık ihtiyacı, güvenlik ihtiyacı, itibar kazanma ihtiyacı, özgürlük ve özerklik ihtiyacı, saldırganlık güdüsü.⁸

Hem ahlak hem hukuk kuralı olan ilkeler, zaten ahlaki açıdan da hukuk tarafından bir yaptırıma maruzdur.

Burada bizi asıl ilgilendiren, psikolojik güdülerin içinde yer alan “güvenlik ihtiyacı” güdüsüdür. Bu güdü ise kaynağını fizyolojik olarak var olmaya devam etmek, yani canlı kalmak, sağlıklı yaşamak ve gelişmek ana güdüsünden almaktadır.⁹

İşte T. Hobbes’un doğal durumu temellendirirken dayandığı natürel temelin bu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. *“Çünkü Hobbes’a göre, her şey –maddi olan da ruhi olan da, ayrı ayrı insanlarda olan da devletlerde olup bitenler de bunların hepsi- doğal nedenlere bağlıdırlar ve ‘doğal nedenler’ tarafından tek anlamlı ve zorunlu olarak belirlenmişlerdir, ‘doğal nedenler de her yerde –cansız doğada da, canlı doğada da- hep birdirler, hep aynıdırlar. Hobbes’tan ne önce ne de sonra hiç kimse, bütün olayların hiç ayırsız doğal nedenlere bağlı olduklarını (doğallıklarını), böylesine bir tutarlılıkla ileri sürmemiştir. Bu yönü ile Hobbes’un sistemi, çok tutarlı bir natüralizmdir.”*¹⁰

Buna göre Hobbes, doğal hukuk ve sonraki aşama olarak devlet öğretisini, natüralist bir antropoloji ile temellendirmektedir. Bu öğretisi, insanın her şeyden önce, kendi varlığını ayakta tutmaya, koruyup sürdürmeye çalıştığını kabul etmektedir; bu, insanın ana güdüsüdür. İnsanın bütün eylemlerini belirleyen işte bu güdüdür. Bu durum ise insanı doğa nimetlerinden elden geldiğince çok yararlanmaya sürükler. Ancak bu doğal duruma bağlı olarak herkes birbiriyle karşı karşıya gelir, yani varlığını sürdürebilmek için birbirlerine karşı acımasızca ve düşmanca davranmaları söz konusu olur. Bu ise meşhur olmuş, bilinen ifadeyle “bellum omnium contra omnes”i, yani herkesin herkese karşı savaş hâlinde olması durumunu doğurur.¹¹ Ancak böyle bir ortamda insanın, insanın kurdu olması kaçınılmazdır. Fakat bu, insanın, insanın kurdu olduğu ortam, yaşamını sürdürmek için güvenliğe ihtiyaç duyan insanın, bu arzusu ile çelişmektedir.¹² Bu durumda tek tek bireylerin kendilerini koruma, varlıklarını sürdürme ana güdüsü, genel bir güvenliğin olmaması ve her bireyin her an saldırıya maruz kalabilme ihtimalinin var olması, insanlar arasında karşılıklı saldırmazlıkla ilgili bir sözleşmenin oluşmasını gerekli kılmıştır. Dünya nimetlerini elde etmede kuvvet araçlarına başvuramama konusunda insanların birbirlerine söz vermeleri, kuvvet araçlarını, hep birlikte itaat edecekleri bir kişiye devretmeleri konusunda da anlaşmalarını gerektirir.¹³ İşte bu anlaşma devletin kurulması, dolayısıyla status naturalis’ten status civilis’e geçilmesi anlamına gelmektedir.¹⁴

Yurttaşlık durumuna geçildikten sonra, doğa durumunda cari olan hak, haksızlık, iyi, kötü, adalet ve adaletsizlik gibi kavramların yeniden tanımlanması gerekmektedir. Doğal durumda insan yalnızca kendini düşünerek kendi varlığını korumaya yarayan şeye haklı ve iyi, aksine ise haksız ve kötü demektir. Çünkü her insanın kendi varlığını sürdürmek ve hayatta kalmak için her şeye hakkı vardır. Dolayısıyla her bireyin iyisi ve kötüsü birbirinden farklıdır. Ancak yurttaşlık durumuna geçtikten sonra genel güvenlik doğrultusunda yeni bir ortak değerler sistemi oluşturmak gerekmektedir. Artık iyi, genel güvenliği sağlayan şey, kötü de genel güvenliğe zarar veren şeydir. İnsanlar artık her şey üzerinde hak iddia etme hakkına sahip değildir. Böylece herkesin üzerinde birleştiği doğal hukuk (ya da ahlak) meydana gelmektedir. Devlet ise, doğal hukuk durumunun üzerine oturtulur. Doğal hukukun belirlediği değerler ancak devletin oluşturulması durumunda pratik bir önem ve değişmez bir anlam kazanırlar. Örneğin hırsızlık doğal hukukun bir gereği olarak kötü ve haksızlık olarak kabul edilmekle beraber hırsızlığın yasa tarafından belirlenmemesi, söz gelişi “Hırsızlık, birinin mülkiyeti olarak belirlenmiş olan malını, bir başkasının, doğal hukukça belirlenmiş hakka aykırı olarak almasıdır.” gibi bir tanımlama yapılmaması yani yasalaştırılmaması durumunda, insanların güvenliği

tam olarak garanti altında değildir. Yani doğal durumda insanları birbirine karşı belli kurallar çerçevesinde sorumlu davranmaya zorlayan, yazılı olmayan bir kurallar dizgesi mevcutsa da var olan ve ahlak kuralları olarak da kabul edilen doğal hukuk kuralları, Hobbes'a göre ancak çok güçlü bir devletin kanunlarıyla yani pozitif hukukla kesin anlam ve muhteva kazanabilirler.¹⁵

Anlaşılabileceği gibi, Hobbes yetkilerin devlete devriyle, yani sözleşmenin yapılmasıyla, her türlü güvenlik işini devletin yaptığını düşünmektedir.

Ancak burada devlete geçtikten sonra da güvenlik ve hayatta kalma ana güdüsünün yok olmadığını ve devam ettiğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Çünkü devlet, özellikle büyük toplumlarda, her yerde ve her zaman görüp gözetemeyebilir. Öte yandan devletin, yani pozitif hukukun yaptırımı, kayıt altına aldığı iyiler ve kötülerle ilgilidir. Ancak bir toplumda kötü sayılan ve toplumun algılarına göre haksızlık, adaletsizlik ya da kötü olarak algılanan her şey kayıt altına alınmış değildir ve hatta böyle bir şey imkân dâhilinde görünmemektedir. Diğer yandan önemli bir husus ise, yukarıda da belirtildiği gibi, kayıt altına alınmış her türlü kötülüğün fark edilmesi, yani devletiher şeyi görmesi söz konusu olmayabilir. Öte yandan bu konudaki başka bir problem ise, devletin bazı özel durumları (bu özel durumlar devletin yapısına, gücüne, komşularıyla ilişkilerine, bugün artık var olan ve bütün dünyaca kabul edilmiş olan ve takibi yapılan daha üst hukuk normlarına göre değişebilir) göz önüne alarak, yapılan bir kötülüğe karşı maşerî vicdanı rahatlatacak bir yaptırım uygulamayabileceği veya uygulayamayabileceğidir. Böyle bir durumda ister istemez, Hobbes'a göre ebedî olan, her hâl ve şartta fonksiyonelliğini kaybetmeyen doğal hukuk¹⁶ ya da diğer adıyla ahlak açısından bakıldığında mağdur bireylerin güvenliklerini sağlamak için pozitif hukuk tarafından "doğru"nun uygulanıp uygulanmadığı konusunda tepkiler söz konusu olabilir. Yani tam bu noktada toplumun (aslında toplum içindeki tek tek bireylerin) birbirlerini kontrolleri devreye girmektedir. Çok sistematik bir yönlendirme ve planlama olmamasına rağmen, bireyler kendileri çok farkında olmasalar da sözleşmenin uygulanmasını isteyebilirler.

Böylece hem bireysel güvenliğin hem de ahlakın temel amaçlarından veya sonuçlarından biri olan toplumun huzurunun ve mutluluğunun sağlanması için,¹⁷ ahlak kuralının doğal yaptırımı belirlemeye başlar. Aslında kuralın ihlaline tepki, her bireyin kendi güvenliği için kabul ettiği toplumsal sözleşmenin ihlaline tepkidir. Yani ahlak kuralının ihlal edilmesi, toplumdaki bireylerin hayatta kalma veya zarar görmeme ana güdüsünü harekete geçirmekte ve insanlar kendilerini korumaya çalışmaktadırlar.

Bir ahlak kuralının ihlali nedeniyle insanların bir araya gelip tepki vermesinde, yukarıda da belirtildiği gibi, çoğunlukla herhangi bir planlama olmayabilir. Bunun nedeni insanların aslında güvenlik ve hayatta kalma güdüsünün harekete geçtiğinin farkında olmamaları olabilir. Çünkü "Güdülenme hakkındaki önemli bir nokta, insan güdülerinin genellikle bilinç dışı olduğudur. Çoğunlukla insan gerçek güdüsünü ve bunun hedefinin ne olduğunu bilmez... Bilinç dışı güdülenmenin bir açıklaması,

Doğal hukukun belirlediği değerler ancak devletin oluşturulması durumunda pratik bir önem ve değişmez bir anlam kazanırlar.

güdü ve hedeflerin çoğu zaman iç içe oldukları ilkesine dayanır.”¹⁸ Bu nedenle insanların davranışlarının hedeflerini kesin olarak saptamak kolay değildir.

Güdülenme hakkındaki önemli bir nokta, insan güdülerinin genellikle bilinç dışı olduğudur. Çoğunlukla insan gerçek güdüsünü ve bunun hedefinin ne olduğunu bilmez...

“Kişi davranışlarına bazı iyi nedenler bulabilir, fakat birçok kez bunlar gerçek nedenler değildir.”¹⁹ Örneğin tecavüz, çocuk kaçırma, hırsızlık, cinayet gibi bir ahlak kuralının ihlali nedeniyle infial hâlindeki kalabalıktan biri, bu tepkinin vicdani, altruistçe, eylemin insanlık dışı vb. olduğunu ileri sürebilir. Ancak tepkinin, dolayısıyla infialin nedeni ayrıntılı olarak incelendiğinde ortaya çıkan sonucun, bireylerin böyle bir eylemin bir daha gerçekleşmesini önlemek için olduğu, dolayısıyla ferdin kendini ya da korumak zorunda olduğu diğer bireyleri koruma amacına yönelik olduğu düşünülebilir. Bu nedenle infial hâlindeki kalabalıktan birçoğu, kendisine tepkinin nedeni sorulduğunda şu cevabı verebilir ya da vermektedir: Hepimizin başına gelebilir.

¹ Bu yazı Mayıs -2010’da Konya’da düzenlenen “Modern Çağda Ahlak” adlı sempozyumda sunulmuş bildirinin kısmen geliştirilmiş metnidir.

² Erdem, Hüsamettin (2002), **Ahlak Felsefesi**, 2. Baskı, Konya: Hü-Er Yayınları, s. 91.

³ age., s. 95.

⁴ Baymur, Feriha (1969), **Genel Psikoloji**, İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınevi, s. 49.

⁵ Clifford, T. (1999), **Psikolojiye Giriş**, çev. Hüsnü Arıcı vd., 13. Baskı, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Morgan Bölümü Yayınları, s. 199-209.

⁶ krş. Morgan, age., s. 196; Baymur, age., s. 50.

⁷ Baymur, age., s. 51.

⁸ Baymur, age., s. 51-53.

⁹ Baymur, age., s. 51.

¹⁰ Gökberk, Macit (1990), **Felsefe Tarihi**, 6. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 281.

¹¹ Hobbes, Thomas (1995), **Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi, Kudreti**, çev. Semih Lin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 93, 94.

¹² Hobbes, age., s. 97.

¹³ Hobbes, age., s. 129, 130.

¹⁴ Hobbes, age., s. 131; Gökberk, age., s. 285.

¹⁴ Hobbes, age., s. 127; Gökberk, age., s. 285, 286.

¹⁶ Hobbes, age., s. 116.

¹⁷ Elmalı, Osman (2005), **Bertrand Russell’da Ahlak Felsefesi**, İstanbul: Ataç Yayınları, (Ön Sözdən alıntı).

¹⁸ Morgan, age., s. 195, 196.

¹⁹ Morgan, age., s. 196.